

CARE, TOTUȘI, ESTE MIZA CĂLĂTORIEI SPRE BUNA GUVERNARE ÎN JUSTIȚIE?*

WHICH IS, STILL, THE STAKE OF THE JOURNEY TO GOOD GOVERNANCE IN JUSTICE?

CRECIUN Natalia

dr. în drept, lector univ., USM

CZU: 347.99:342.51:342.72/.73

Summary

The present paper is about the stake of the journey to good governance and the role of justice, as a branch of the state power and a public service, in this process. Even if universal methodologies and strategies to ensure good governance do not exist, certain landmarks (principles) of realization and evaluation of the act of power, as well as performance and progress indicators can be identified. It is extremely important, in these searches, to be considered that good governance is a human right and an obligation of the state, justice being, in our opinion, the most appropriate potential ally of the society in outlining a beginning of guaranteeing of human right. How? By returning of the essence of justice to its origin, by displaying independence, impartiality and integrity and by being close to the Person as a Human Being with soul and thought.

Keywords: justice, good governance, Human crisis

* Studiu realizat în baza Proiectului „Modernizarea mecanismelor de guvernare axate pe protecția drepturilor omului” (20.80009.1606.15), în cadrul Laboratorului de Cercetare Științifică „Drept Public Comparat și e-Guvernare”, Facultatea de Drept, USM.

Repere ale buneii guvernări în justiție

Consolidarea democrațiilor în lume corelează inevitabil cu procesul de căutare a unor repere de bună guvernare în toate sferile de activitate social-statală, astfel încât să se pună temelia unui stat bazat pe drept, căruia să-i fie asigurată stabilitate, legalitate, legitimitate și dezvoltare durabilă. Partea complicată a lucrurilor constă în faptul că strategii, metodologii unice, fundamentale de bună guvernare nu au fost și, probabil, nici nu vor fi inventate, dat fiind faptul că sistemele juridice sunt destul de variate, având la bază regimuri politice, organizare politică, economie, istorie, cultură, valori la fel de variate.

Totodată, buna guvernare este una din pietrele de temelie ale statului modern, alături de guvernarea legii (the rule of law) și democrație. Buna guvernare se referă la abilitatea statului de a servi cetățenilor, fiind, concomitent, o normă pentru guvernare și un drept al cetățeanului (Addink H., 2019) [1]. În asemenea condiții, indiferent de variațiunile politice, juridice, economice, ideologice, culturale la nivel național, în calitate de mecanisme potrivite fundamentării și realizării buneii guvernări, pot fi doar acele mecanisme care sunt axate pe protecția

drepturilor Omului, în sensul furnizării unor servicii publice de calitate, în termene rezonabile și sub auspiciul unor garanții juridice corespunzătoare. Și, în lipsa unor strategii și metodologii universale de bună guvernare, strategii și metodologii funcționale la nivel național pot fi dezvoltate prin prisma identificării unor repere orientative (principii) în exercitarea și evaluarea actului de putere și a unor indicatori de performanță și progres. Important este ca fiecare indicator să fie elaborat și evaluat într-o manieră participativă, transparentă și să fie suficient de specific, pentru a sugera o soluție instituțională adecvată [2, para 20].

Justiția, în calitate de putere ce deține și prerogativa, dar și îndatorirea prevenirii și curmării abuzurilor celorlalte puteri statale – legislativă și executivă – necesită atenție sporită în contextul identificării acelor repere pe care se sprijină actul de guvernare. Într-o abordare vastă, cele cinci principii pe care se sprijină buna guvernare sunt: deschiderea, participarea, răspunderea, eficiența și coerența [3]. Cu referire buna guvernare în justiție, aceasta ar urma să se sprijine pe un set de valori (echitatea, competența, accesibilitatea, egalitatea în fața legii, imparțialitatea, integritatea, respectarea termenelor rezonabile, independența în procesul decizional, transparența și certitudinea) și pe metodologie de implementare continuă (vizând un proces ciclic de (auto-)evaluare – analiză – implementare – evaluare (în sens de revizuire și perfecționare)) [4, p.7].

Buna guvernare în justiție în percepție socială

Per ansamblu, autoritățile statale manifestă tendințe destul de accentuate de îmbunătățire a actului de guvernare, inclusiv în sfera justiției, prin: ratificare de acte internaționale în domeniul bunei guvernări și al drepturilor omului; raliere la recomandări ale structurilor europene; elaborare de strategii naționale în domenii precum justiția, administrația publică, combaterea corupției, asigurarea securității publice, dezvoltarea economiei; elaborare de acte normativ-juridice etc. În Republica Moldova subiectul privind reforma în justiție persistă constant pe agenda autorităților publice, fiind și o condiție inerentă în contextul procesului de integrare europeană. Și, din perspectiva guvernanților, au fost obținute mai multe progrese, cum ar fi: „reforme de ordin legislativ și instituțional prin care au fost consolidate capacitățile de administrare a sistemului judecătoresc: Consiliul Superior al Magistraturii și organele specializate ale acestuia; lansarea reformei hărții amplasării instanțelor judecătorești; crearea noilor mecanisme de selecție, evaluare a performanțelor și răspunderii disciplinare a judecătorilor; consolidarea rolului și statutului Inspecției judiciare; [...] consolidarea sistemului asistenței juridice garantate de stat, lărgirea spectrului asistenței și a cercului de subiecți; [...] instituirea unor noi mecanisme de prevenire a corupției și garantare a integrității în sectorul justiției; [...]” [5].

Nu putem nega faptul că anumite obiective ale reformei în justiție au fost realizate, cel puțin la nivel legislativ și instituțional (spre exemplu: sporirea independenței justiției prin excluderea verificărilor exercitate de Serviciului de

Informații și Securitate asupra judecătorilor și a candidaților la funcția de judecător la etapa promovării și, respectiv, a numirii în funcție [6]; recunoașterea expresă, prin lege, a autonomiei funcționale a Inspecției Judiciare, în calitate de organ specializat de control al Consiliului Superior al Magistraturii [7, art.7^a alin. (1)]; consolidarea capacităților inspectorilor judiciari în exercitarea lucrărilor de inspecție, în special în procedura examinării sesizărilor privind disciplina judiciară [8]; digitizarea serviciilor judiciare – proces impulsivat inclusiv de pandemia Covid-19). Totuși, spre regret, justiția națională continuă să se confrunte cu grave probleme de credibilitate, atitudinea „față de reprezentanții instituțiilor de drept [nefiind] în cea mai favorabilă lumină” (Ciobanu R., 2020) [9, p.271]. Acceptăm că între starea de fapt în justiție (realitatea) și perceperea acestei stări de fapt (felul în care este sesizată de societate) există un anumit decalaj, iar popularitatea deciziilor adoptate în regim de putere publică nu este neapărat un indicator de performanță și de legalitate. Ceea ce contează, însă, este amploarea acestui decalaj: cu cât este mai accentuat, cu atât ne depărtăm de acel frumos concept de bună guvernare.

Cum percepe societatea actul de guvernare în justiție?

Dar cum îl poate percepe când mass-media națională abundă de știri și titluri despre judecători și procurori cu averi impresionante nedeclarate, cu automobile și terenuri achiziționate la prețuri derizorii, despre implicarea actorilor din justiție în acte de corupție, despre situații grave în penitenciare, implicare a polițiștilor în activități criminale, despre inspectori de integritate cu averi nedeclarate, despre concursuri în justiție eșuate, despre lipsă de dialog efectiv între actorii justiției sau nemijlocit în arealul autoguvernării judecătorești, despre influențe politice în justiție?!

Sau cum societatea poate percepe actul de guvernare în justiție când, la nivel național, practic lipsește o campanie strategică de protecție, restaurare și fortificare a imaginii justiției: prin reacții masive și consistente ale organelor de autoadministrare judecătorească; prin contrazicerea probată a informațiilor publice privind corupția, conflictele de interese și integritatea în justiție; prin investigații administrative sau penale efective, nu himerice?

Percepția stării de fapt în justiție este agravată și de situația economică destul de complicată, generată de pandemia Covid-19, într-o asemenea stare de apatie generală, de izolare, de lipsă de comunicare socială Omul fiind mai predispus la critică negativă.

„Trăim într-o inflație barocă a incompetenței morale, într-o lume a cărei principală dezordine riscă să fie faptul că toți membrii ei se simt moralmente în ordine sau că toți resimt dezordinea proprie drept neglijabilă” (Pleșu A., 2020) [10]. Ceea ce contemplăm pare a fi o „psihologi[e] [a] nerușinării: «nerușinare în politică, nerușinare în publicistică, în comportamentul public, în discurs, în modul de a (nu) gândi. [...] E vorba [...] de o suspensie generalizată a valorilor și a bune

cuviințe [...]»” (Buzinschi E.; (și Pleșu A. citat de Buzinschi E., 2020) [11, p.52-53]. Astfel, în realitatea contemporană, marcată de lipsa critică de modele de integritate și moralitate, Omul se simte ruinat, fiind în postura unui rătăcit aflat în căutarea fericirii pe cont propriu.

Criza Omului

Îndem să credem că, în prezent, Omul trăiește o criză existențială. Omul se simte umilit de sărăcia în care trăiește, în raport cu luxul etalat al unor reprezentanți ai magistraturii și ai altor demnitari și funcționari publici. Omul se simte mic și neputincios. Omul a devenit mai degrabă un element de statistică (statistici pe minim de existență; statistici în baze de date administrative, judiciare; numere de ordine în registre, fișe, tabele) ori subiect al unor proceduri (reclamant/pârât; victimă/infractor; petiționar; cetățean în audiență) decât Ființă cu suflet și cuget. Digitalizarea multiplelor procese și servicii, de rând cu avantajele pe care le oferă lumii moderne, are și unele efecte negative, legate de însingurarea Omului, de legarea acestuia de tehnologii și ecrane, de distanțarea forțată de comunicare socială directă, emotivă; în această realitate „comunicării umane directe, descoperirii capacităților moral-personale li se atribuie tot mai puțin loc” (Avornic Gh., Catan A., 2017) [12, p.13].

Căutarea excelenței în justiție este apreciată de Consorțiul Internațional pentru Excelența Curților drept o călătorie [13]. În opinia noastră, procesul de ansamblu de realizare a bunei guvernări este tot o călătorie. Și, dacă e să acceptăm o atare abordare, atunci, se pare, în această deloc simplă călătorie (cu sens de ființare, drum, căutare, destin) a fost neglijat chiar protagonistul – Omul. Iar călătoria fără Om și echivalarea acestuia unui pasager, unui turist accidental în călătorie, lipsește guvernarea de esență și de impact. Or, nu este suficient a invoca drepturile Omului în strategii naționale, acte normativ-juridice, discursuri publice; toate acestea sunt lipsite de miez fără focusare efectivă, sesizabilă pe Om, prin eradicarea sărăciei, stimularea economiei, combaterea corupției, asigurarea funcționalității autorităților publice, transparentizarea actului de guvernare etc. Omul trebuie tratat cu demnitate, prin prisma legii și a actelor de putere, iar „[g]uvernarea deținătorilor de putere trebuie să fie înlocuită cu o guvernare a dreptului” (Avornic Gh., Catan A., 2017) [14, p.13].

În termeni de valori general-umane esențiale, regândirea rostului Omului pe pământ - începând cu dreptul acestuia la un trai decent, în abordare vastă și până la dreptul la liberă dezvoltare a personalității, dreptul la fericire și chiar la confort moral, individual și social - poate fi asigurată, întâi de toate, prin educație. În context, „nu ne referim la orice fel de educație, ci la educația culturală, la educația autentică, de înaltă ținută morală, didactică și nemanipulată” (Smochină A., Vlăescu G., 2018) [15, p.93], raportată deopotrivă la guvernanți și guvernați.

În termeni de valori juridice esențiale, la nivel de guvernare care tinde spre calificativul *bun* (bună guvernare), depășirea crizei Omului trebuie să înceapă cu

justiția. Atunci când sistemul de justiție, funcționând neabătut de la principiile fundamentale – de independență, imparțialitate și integritate - va fi perceput de societate drept aliat în asigurarea dreptății, a echității sociale și juridice și în lupta contra tuturor forme de ilegalități (inclusiv împotriva ilegalităților admise în justiție), societatea se va considera protejată. O societate care are încredere în sistemul național de justiție este pregătită pentru reformare, dezvoltare, inovare și progres.

De ce schimbarea trebuie să înceapă cu buna guvernare în justiție?

Actul de guvernare, în ansamblul său, este exercitat de către stat, prin intermediul celor trei ramuri ale puterii – legislativă, executivă și judecătorească. În pofida constituirii pe principii democratice, legislativul și executivul sunt instituții politice, autoritatea judecătorească fiind singura care are menirea de a preveni și combate toate formele de excese ale autorităților (*Addo M.K., 1998*) [16, p.420]. De starea justiției depinde starea economică. Independența, imparțialitatea și incoruptibilitatea judecătorilor constituie premise indispensabile ale accesului la justiție și ale dreptului la un proces echitabil. Prin urmare, este primordial schimbarea să înceapă din justiție, în sens îngust aceasta înglobând organele de autoguvernare judecătorească, instanțele de judecată și judecătorii, iar în sens larg – toți actorii din sectorul justiției (procurori, avocați, polițiști, executori judecătorești, asistenți judiciari etc.).

Schimbarea, la rândul său, nu înseamnă decât revenirea justiției la geneză, la menirea sa juridică, socială și morală: „justiția s-a impus ca o idee și o realitate în care oamenii cred că-i poate apăra atunci când drepturile lor legitime sunt încălcate, ca similarul dreptății mereu triumfătoare” (*Arseni Al., 2021*) [17]. Societatea, considerăm noi, nu se așteaptă ca judecătorii să trăiască în sărăcie și să renunțe la calitățile firii umane. Dimpotrivă, judecătorii trebuie remunerați solid, astfel încât să nu existe tentații spre acte de corupție. Judecătorii trebuie să beneficieze de garanții sociale și juridice, ca măsură de stimulare pentru intensitatea și complexitatea muncii, dar și ca mecanism de asigurare a independenței și imparțialității. Judecătorii pot să frecventeze locuri de odihnă și agrement, să mențină relații apropiate cu persoane din sfera de activitate, dar și cu politicieni, oameni de afaceri. Toate, însă, trebuie să fie sub semnul moderației, al reținerii și, evident, averile reale și conflictele de interese trebuie declarate, corectitudinea verificărilor și a controalelor în acest domeniu fiind un imperativ. În acest sens, atât legile, cât și codurile de etică constituie cadrul normativ și valoric indispensabil al conduitei judiciare.

Buna administrare este un aspect de bună guvernanță și presupune că serviciile trebuie să corespundă nevoilor de bază ale societății [18, p.3]. Corespunzător, buna guvernare în justiție înseamnă, întâi de toate, focusarea pe utilizatorii săi. Odată ce Omul va beneficia de tratament echitabil, decalajul dintre starea de lucruri din justiție și perceperea socială a acestei stări de lucruri s-ar diminua. În asemenea

condiții, în opinia noastră, ar spori și imaginea autorității judecătorești, un nivel înalt al credibilității sale fiind și un indicator al calității și eficienței justiției. Iar focusarea serviciului justiției pe utilizatori ar însemna nici mai mult, nici mai puțin decât: hotărâri judecătorești motivate; decizii motivate ale organelor de autogovernare judecătorească; justiție transparentă; proces judiciar echitabil; investigații judiciare și activități de control efective; accedere în profesie pe bază de merit și în temeiul unor proceduri și criterii clare; proceduri judiciare simple și accesibile; tratament corespunzător al participanților la procese judiciare etc.

Oamenii, de regulă, devin utilizatori ai instanțelor în mod involuntar, neavând alte opțiuni. Calea justiției este fie unica, fie ultima în procedurile legale de protecție și/sau restabilire a drepturilor Omului. Iar judecătorul individual este cel care soluționează nemijlocit litigii și adoptă hotărâri executorii și irevocabile pe această dimensiune. „[J]udecătorul cu sufletul guvernează asupra sufletelor” (*Arseni Al., 2021*) [19]. Prin dezvoltarea capacităților interpersonale, prin manifestarea empatiei, focusare pe interese sau necesități, prin interpretare și aplicare a științei sociale, judecătorul poate deveni agent important al schimbărilor [20, p.3, 4], inclusiv din perspectiva consolidării imaginii autorității judecătorești. În exercitarea actului de justiție, judecătorul, prin conduită etică, prin etalarea unui tratament echitabil față de Oameni, prin manifestarea respectului pentru demnitatea umană, este în măsură a revigora latura spirituală, morală a relațiilor interpersonale. Căci, „[r]ezolvarea problemei crizei [...] trebuie căutată [...] în sfera umanitară a societății, în soluționarea dificultăților de ordin moral și spiritual” (*Buzinschi E., 2020*) [21, p.54]. Spre exemplu, participanții în procesele judiciare au nevoie să-și poată spune povestea, să fie tratați ca indivizi, nu ca numere pe agendă, să fie capabili să înțeleagă și să aibă un rol activ în cadrul procedurilor [22, p.27]. Un justițiabil ascultat și auzit, tratat echitabil și cu demnitate, având o hotărâre judecătorească motivată, clară în cauza sa, ar fi mai predispus să manifeste respect și încredere în actul de justiție, chiar dacă soluția, subiectiv sau obiectiv vorbind, nu-i este tocmai favorabilă. Atitudinea pur umană, fără păreri preconcepute, comunicarea deschisă – evident, în limitele legii, ale deontologiei și bunelor moravuri – poate avea un efect pozitiv mult mai accentuat asupra unui justițiabil decât tratarea acestuia într-o manieră distanțată și autoritară. Adevărata autoritate judecătorească o poate dobândi prin îmbinarea abilă a capacității (îndatoririi legale și morale) de a fi independent și imparțial în cauza dedusă spre examinare cu capacitatea de a păstra calitățile umane, precum și prin raționamente logice incluse în hotărâre. Totodată, capacitatea demonstrării incoruptibilității în orice împrejurări, inclusiv în ce privește justificarea averilor, este tot un indicator al respectului față Om, față de societate, față de actul de justiție, față de imaginea autorității judecătorești în general.

Nu excludem că apropierea de Omul-justițiabil, de nevoile și așteptările lui ar fi destul de solicitantă, atât intelectual, cât și psihologic, emotiv. Această empatie, asupra căreia insistăm, ar fi o veritabilă provocare, pornind de la faptul că și jude-

cătorii, în statutul lor de profesioniști, se confruntă cu suficiente dileme, dificultăți, constrângeri. Totuși, cu titlu de contraargumente putem invoca următoarele: 1) justiția este un serviciu public, focusat pe nevoile Omului, pe protecția drepturilor și intereselor legitime ale acestuia; 2) furnizarea serviciului public al justiției este parte a bunei guvernări și buna guvernare este un drept al Omului, corespunzător – o obligație a statului; 3) responsabilitatea soluționării vulnerabilităților în sistemul justiției revine autorităților publice naționale, iar Omul-justițiabil nu trebuie în niciun caz să suporte consecințe nefaste ori să admită lezarea propriilor drepturi sau interese legitime din cauza unor disfuncționalități instituționale.

Până la urmă, revigorarea justiției și apropierea de nevoile și așteptările umanității ar servi unui scop comun: impulsivitatea *simplei guvernării în justiție* spre *buna guvernare în justiție*, prin comunicare, colaborare și conștientizare a dificultăților, obstacolelor, riscurilor – pe principii de reciprocitate și solidaritate (nevoia stringentă de solidaritate fiind argumentată de mai mulți doctrinari: *Aramă E., 2021 [23]; Guceac I., 2021 [24]; Ciobanu R., 2020 [25]; Ciobanu R., 2020 [26]*). Or, „respectarea drepturilor și libertăților fundamentale ale omului presupune, pe lângă drepturi și libertăți, obligații și responsabilități reciproce între persoană, societate și stat. Doar prezența unui echilibru de interese ale individului și societății contribuie la implementarea reală a drepturilor și libertăților atât individuale, cât și colective” (*Ciobanu R., 2020*) [27, p.271]. Combinarea instituțiilor publice puternice cu comunități organizate sau așa-numita sinergie dintre stat și societate, poate fi un catalizator și un instrument solid pentru dezvoltare (*Evans P., 1996*) [28, p.1119,1130].

Cu titlu de reflectare. Omul și ființarea sa decentă (economic, politic, cultural, ideologic, valoric) constituie miza bunei guvernări. Cum se întâmplă că anume el, Omul, este abandonat în cursul acestei preținse călătorii spre dezvoltare?

Referințe bibliografice:

1. Addink Henk. Good Governance. Concept and Context. New York: Oxford University Press, 2019. ISBN 978-0-19-884115-9. DOI: 10.1093/oso/9780198841159.001.0001 [citat 15.11.2021]. Disponibil: https://books.google.md/books?hl=ro&lr=&id=JCKQDwAAQBAJ&oi=fnd&pg=PP1&dq=landmarks+of+good+governance+in+the+justice+sector&ots=GuhDKrX2x9&sig=3z9Z41u9ZoXEOUdbmru1DSajb3Y&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false (Google Scholar)
2. Communication from the Commission to the Council, the European Parliament and the European and Economic and Social Committee. Governance and Development. Commission of the European Communities. Brussels, 20.10.2003, COM(2003)615final. [citat 15.11.2021]. Disponibil: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2003:0615:FIN:EN:PDF>

3. European governance - A white paper /* COM/2001/0428 final */. *Official Journal* 287 , 12/10/2001 P. 0001 – 0029. [citat 15.11.2021]. Disponibil: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:52001DC0428>
4. International Framework for Court Excellence. 3rd Edition, May 2020. [citat 15.11.2021]. Disponibil: https://www.courtexcellence.com/__data/assets/pdf_file/0015/53124/The-International-Framework-3E-2020-V2.pdf
5. Hotărârea Guvernului cu privire la aprobarea proiectului de lege pentru aprobarea Strategiei pentru asigurarea independenței și integrității în sectorul justiției pentru anii 2021-2024 și a Planului de acțiuni pentru implementarea acesteia. [citat 15.11.2021]. Disponibil: https://cancelaria.gov.md/sites/default/files/document/attachments/proiectul_617_o.pdf
6. Hotărârea Curții Constituționale a Republicii Moldova privind excepția de neconstituționalitate a unor prevederi din Legea nr. 271-XVI din 18 decembrie 2008 privind verificarea titularilor și a candidaților la funcții publice (verificarea judecătorilor de către Serviciul de Informații și Securitate), (Sesizarea nr. 115g/2017): nr.32 din 05.12.2017. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 09.02.2018, nr.40-47
7. Art.7¹ alin.(1) al Legii cu privire la Consiliul Superior al Magistraturii, nr.947 din 19.07.1996. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 03.10.1996, nr.64
8. Legea cu privire la răspunderea disciplinară a judecătorilor, nr.178 din 25.07.2014. . În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, nr.238-246
9. Ciobanu R. Sistematizări asupra profilului științei juridice în condiții de criză. În: *Dezvoltarea economico-socială durabilă a euroregiunilor și a zonelor transfrontaliere: conf. șt. intern.*, octombrie 2020, Iași, România: Performantica, vol.36, 2020, p.268-275. ISBN 978-606-685-744-4. [citat 15.11.2021]. Disponibil: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/268-275_2.pdf
10. Pleșu A. *Minima moralia*. București, România: Editura Humanitas, 2020 (ediția digitală), p.ISBN 978-973-50-6736-6 (e-pub). [citat 15.11.2021]. Disponibil: https://books.google.md/books?hl=ro&lr=&id=A9TQDwAAQBAJ&oi=fnd&pg=PT6&dq=andrei+ple%C8%99u&ots=3rJvV5EZnE&sig=Eaz9aOeCI9rH2VoqyuxGIWx68Ok&redir_esc=y#v=onepage&q=neru%C8%99in&f=false (Google Scholar)
11. Buzinschi E. Criza omului. În: *Probleme ale științelor socioumanistice și modernizării învățământului: conf. șt. intern.*, 08-09 octombrie 2020. Chișinău, Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă”, 2020, pp.51-55. ISBN 978-9975-46-449-9. ISBN 978-9975-46-452-9. [citat 15.11.2021]. Disponibil: https://ibn.idsi.md/ro/vizualizare_articol/118564

12. Avornic Gh., Catan A. Elementele principale ale conceptului modern al relațiilor reciproce dintre personalitate și stat. În: *Legea și Viața*, nr.1(301), 2017, p,11-14. ISSN 1810-309X. [citată 15.11.2021]. Disponibil: https://ibn.idsi.md/ro/vizualizare_articol/50226
13. International Framework for Court Excellence [online]. International Consortium on Court Excellence. National Center for State Courts. 2nd Edition, March 2013. [citată 15.11.2021]. Disponibil: https://www.courtexcellence.com/__data/assets/pdf_file/0013/7312/the-international-framework-2-e-2014-v3.pdf
14. Avornic Gh., Catan A. Elementele principale ale conceptului modern al relațiilor reciproce dintre personalitate și stat. În: *Legea și Viața*, nr.1(301), 2017, p,11-14. ISSN 1810-309X. [citată 15.11.2021]. Disponibil: https://ibn.idsi.md/ro/vizualizare_articol/50226
15. Smochină A., Vlăescu G. Educația – determinant primordial al asigurării dreptului constituțional la un trai decent. În: *Studii Juridice Universitare*. 2018, nr.3-4(43-44), pp.85-94. ISSN 1857-4122. [citată 15.11.2021]. Disponibil: DOI: 10.5281/zenodo.3643321, https://ibn.idsi.md/ro/vizualizare_articol/94444
16. Addo Michael K. Are Judges Beyond Criticism Under Article 10 of the European Convention of Human Rights? In: *International and Comparative Law Quarterly*, 1998, vol.47. ISSN 0020-5893 (Print), 1471-6895 (Online). [citată 15.11.2021]. Disponibil: <https://ore.exeter.ac.uk/repository/handle/10036/57034> (<https://doi.org/10.1017/S0020589300061923>)
17. Arseni Al. Puterea judecătorească – autentică prerogative a suveranității naționale. *Juridice.ro*, 05.04.2021. [citată 15.11.2021]. Disponibil: <https://juridicemoldova.md/11076/puterea-judecatoreasca-autentica-prerogativa-a-suveranitatii-nationale.html>
18. Recommendation CM/REC(2007)7 of the Committee of Ministers to member states on good administration. [citată 15.11.2021]. Disponibil: <https://rm.coe.int/cmrec-2007-7-of-the-cm-to-ms-on-good-administration/16809f007c>
19. Arseni Al. Puterea judecătorească – autentică prerogative a suveranității naționale. *Juridice.ro*, 05.04.2021. [citată 15.11.2021]. Disponibil: <https://juridicemoldova.md/11076/puterea-judecatoreasca-autentica-prerogativa-a-suveranitatii-nationale.html>
20. Problem-Solving in Canada's Courtrooms. A Guide to Therapeutic Justice. National Judicial Institute [online]. *Therapeutic Jurisprudence in the Mainstream, BLOG*. 2011. [citată 15.11.2021]. Disponibil: <https://mainstreamtj.wordpress.com/resources/for-judges/>
21. Buzinschi E. Criza omului. În: *Probleme ale științelor socioumanistice și modernizării învățământului: conf. șt. intern., 08-09 octombrie 2020*. Chișinău, Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă”, 2020, pp.51-55.

- ISBN 978-9975-46-449-9. ISBN 978-9975-46-452-9. [citat 15.11.2021]. Disponibil: https://ibn.idsi.md/ro/vizualizare_articol/118564
22. Problem-Solving in Canada's Courtrooms. A Guide to Therapeutic Justice. National Judicial Institute. *Therapeutic Jurisprudence in the Mainstream, BLOG*. 2011. [citat 15.11.2021]. Disponibil: <https://mainstreamtj.wordpress.com/resources/for-judges/>
23. Aramă E. Revendicarea drepturilor social-economice în contextul jurisprudenței constituționale. În: *Contextul multidimensional actual al guvernării și drepturilor omului în Republica Moldova*. Chișinău, Artpoligraf, 2021, pp. 54-73. ISBN 978-9975-3498-3-3. [citat 15.11.2021]. Disponibil: https://ibn.idsi.md/ro/vizualizare_articol/131319
24. Guceac I. Solidaritatea socială – tendință constantă a constituționalismului. În: *Contextul multidimensional actual al guvernării și drepturilor omului în Republica Moldova*. Chișinău: Artpoligraf, 2021, pp. 38-53. ISBN 978-9975-3498-3-3. [citat 15.11.2021]. Disponibil: https://ibn.idsi.md/ro/vizualizare_articol/131318
25. Ciobanu R. Eterogenitatea, unitatea și solidaritatea – repere de diminuare a impactului social al pandemiei. În: *Filosofia și perspectiva umană: Sustenabilitatea gândirii filosofice în societatea post-pandemie: conf. șt. naț., 19 noiembrie 2020* [online]. Chișinău, Institutul de Istorie, 2020. ISBN 978-9975-3334-2-9, pp.91-116. [citat 15.11.2021]. Disponibil: [Disponibil: https://ibn.idsi.md/ro/vizualizare_articol/119847](https://ibn.idsi.md/ro/vizualizare_articol/119847)
26. Ciobanu R. Valențe interdisciplinare de re-evaluare a relației persoană-stat-drept în condițiile crizei pandemice. În: *Revista de Știință, Inovare, Cultură și Artă Akademos*, 2020, nr.4(59), p.51-57. ISSN 1857-0461. [citat 15.11.2021]. Disponibil: https://ibn.idsi.md/vizualizare_articol/121913
27. Ciobanu R. Sistematizări asupra profilului științei juridice în condiții de criză. În: *Dezvoltarea economico-socială durabilă a euroregiunilor și a zonelor transfrontaliere: conf. șt. intern.*, octombrie 2020, Iași, România: Performantica, vol.36, 2020, p.268-275. ISBN 978-606-685-744-4. [citat 15.11.2021]. Disponibil: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/268-275_2.pdf
28. Evans P. Government Action, Social Capital and Development: Reviewing the Evidence on Synergy. In: *World Development*. 1996, no.5, vol.24, p.1119-1132. ISSN 0305-750X. DOI 10.1016/0305-750X(96)00021-6. [citat 15.11.2021]. Disponibil: <http://210.74.184.3:8080/international/case/case/1404.pdf>